

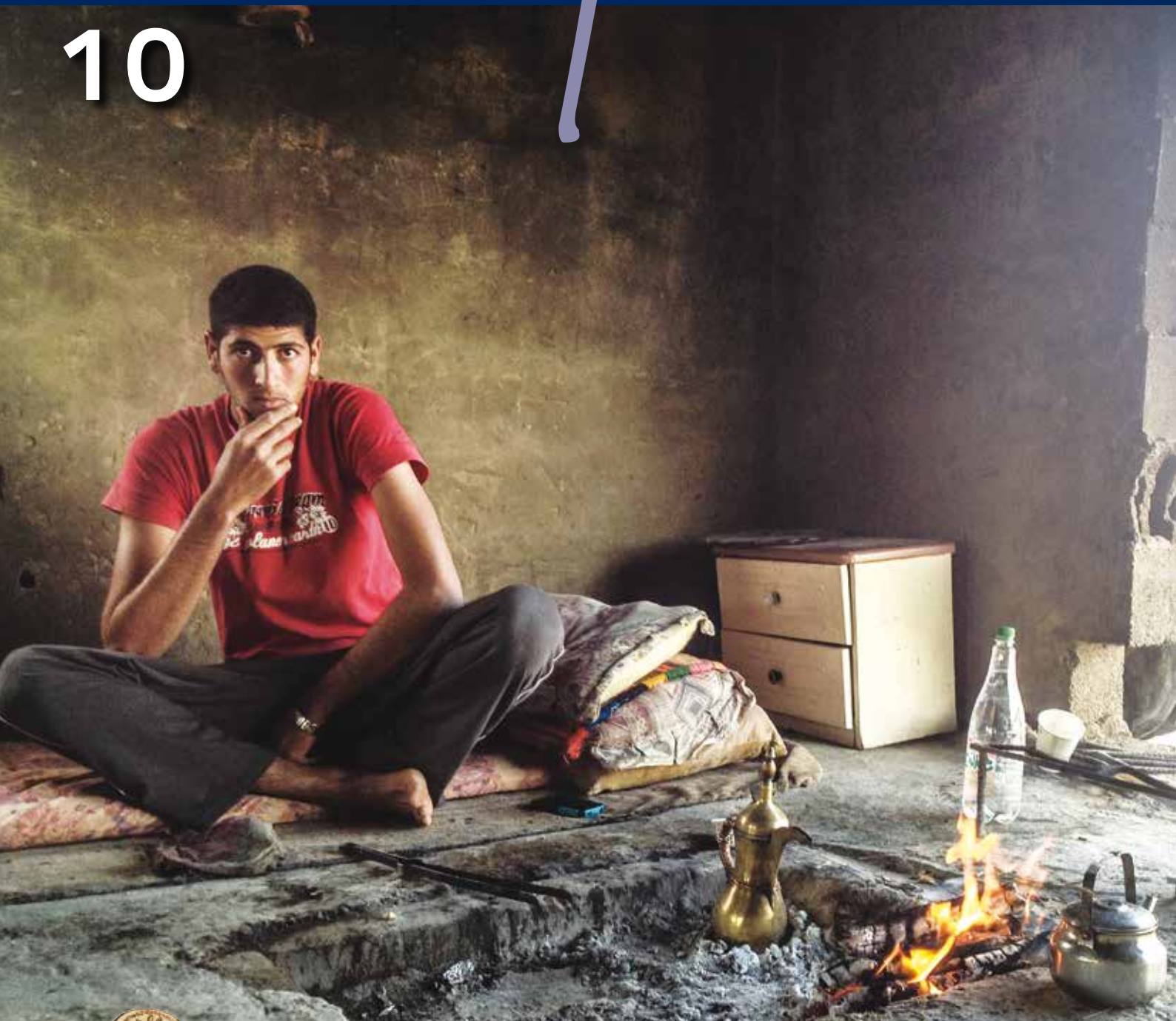
מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

אתרים

האמנים

טבת תשפ"א, דצמבר 2020
www.shimur.org.il

10

ספריית יהודה דקל
המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

אתרים הישנים

בשער:

מורשת ורנקולרית - מפגש בין ערכים מוחשיים לערכים לא מוחשיים. צילום: יערה רוזנר-מנור

שער אחורי:

מחלוקות, דילמות ופתרונות. טרמינל הנוסעים ביפו לפני ההרס, שרונה בתל אביב, "בית קברות" למורשת בנויה בסידני, אוסטרליה, פעילות מקוונת: שחקנית מעפילה וסיוור במחנה המעפילים עתלית. צילום: עירית עמית-כהן, רוני בר-נתן

מו"ל: ספריית יהודה דקל

עורכת: **פרופ' עירית עמית-כהן**

עורכת משנה: **עידית מידן**

עוזר לעורכת משנה: **רוני חיימוב**

מערכת: **עמרי שלמון, חומי נובנשטרן**

עריכת לשון: **נירית איטינגון**

תרגום לעברית: **ליצי' תרגומים בע"מ**

תרגום לאנגלית: **שפרה פייקין**

עיצוב גרפי ועיבודי תמונות: **Ladymac Creative**

הגהות: **יובל הלפרין**

הפקה: **א.מ.י.**

ISSN 2519-6057

ספריית יהודה דקל
המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקה ישראל 5891000
טל': 03-5059197 | www.shimur.org.il | shimur@shimur.org.il

שמה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי יופיע בגיליון גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים"

תוכן העניינים

105	האם הביצרות הם ורנקולריים? ירון טוראל	6	במלאת 10 שנים עמרי שלמון
113	שרידים למורשת תרבות ורנקולרית, החשיבות הערכית, התיעוד והשימור: סיפורם של פסי מסילת הרכבת יפו-ירושלים רון שפיר	7	האמנה למורשת הורנקולרית הבנויה (1999) מבוא: עיריית עמית-כהן
119	מְכָסֵי צֶאן־בְּרָזֶל: סקירה היסטורית על אומנות ברזל תעשייתית במפלס הרחוב שי פרקש	13	נכסי מורשת ורנקולרית והתרומה לזהותו של מקום: התיעוד של תחנת הניסיונות חוות-מרדכי ותולדותיה עיריית עמית-כהן
131	מה מספרות תעלות המים? הצעה למתודולוגיה של חקר מערכות השקיה היסטוריות אברהם (אבי) ששון	19	מגדלי המים בישראל: מורשת מקומית של תשתיות חוסן חברתי רוברט אונגר
139	בתי המוטור: בעקבות המשאבות והמכנים האבודים עופר בור	29	גלעיני היישובים הערביים: השימור, הטיפוח והפיתוח ראסם ח'מאיסי
145	סיפורו של בית הבוץ הראשון בקיבוץ מרחביה זאב הררי	37	טיפולוגיות בתי מגורים בעכו העתיקה יעל פורמן נעמן, פאינה מילשטיין
149	בית הבוץ בקיבוץ צבעון אורי בן ציוני	49	שכונה בהתחדשות: בנייה ורנקולרית, השתמרותה ושימורה בוואדי ניסנאס נילי בר און, עידית שלומי
153	ארכיון אדריכלות ערבית: מקורס אקדמי למשאב ציבורי רות ליברטי-שלו	57	העיר העתיקה באר שבע: האם יש עתיד בעבר? סתתיהו (מתי) קונס
159	כאוס או סדר? בנייה ורנקולרית בכפרים הבדואיים בנגב יערה רוזנר-מנור, יודן רופא	65	החיאנים העירוניים בארץ ישראל אלון שביט
167	אום-בטיין: מח"י נוודות למושב קבע ענת בן-מנחם	75	המזגגה בנחשולים: ראשית היזמות התעשייתית העברית ברכה זילברשטיין
177	בין חורבה למונומנט: המורשת הורנקולרית במושבות היהודיות טליה אברמוביץ	85	המורשת הורנקולרית מבעד לעין ההנדסית יעקב שפר, מאיר רונן
183	ספרים חדשים	95	שקיעתה של טכנולוגיה ורנקולרית: קיצה של באר האנטיליה בארץ ישראל גיל גורדון

Arab Architecture Archive: From Academic Assignment to Public Resource

Ruth Liberty-Shalev, assistant professor, head of the Heritage, Conservation and Regeneration Unit,
The Faculty of Architecture and Town Planning, Technion - Israel Institute of Technology
rlshalev@gmail.com

Arab Architecture Archive is a unique project through which students at the Technion's Faculty of Architecture and Town Planning participate in establishing a cumulative digital database of Arab architectural heritage. The students who enroll in the academic course are exposed to methods of documentation and to concepts of tradition, heritage, regionalism, vernacular architecture, and modernism. The main aim of the course is to acquaint the students with the varied architectural expressions of regional Arab culture as essential components of our local heritage. Additionally, the course leverages the academic research process and its products to create an online database, accessible to the general public. This paper describes the process of creating the Arab Architecture Archive, its goals, and its outcomes to date. The database is sponsored by the Technion's Social Hub, and is available on the Social Hub's website.

Keywords: Archive, Arab architecture, Technion, Social Hub

היסטוריה מלמטה: אמצעי לתיעוד ולשימור נכסי מורשת ורנקולרית בנויה במאמרו "דרכים וכיוונים בחקר ארץ־ישראל ויישובה" פירט יוסי בן־ארצי, בין שאר שיטות המחקר הנהוגות במחקר ההיסטורי, גם את מאפייניה של "ההיסטוריה מלמטה". זו - בניגוד ל"היסטוריה מלמעלה" - שמתאפיינת בסיקור אירועים הרואיים ומתועדת במקורות סדורים ונגישים המרוכזים בארכיונים ציבוריים - מתייחדת בסיפורים מקומיים ובתיעוד הנחשף במכתבים, ביומנים, בתיאורים ובמסורות המסופרים בעל פה (בן־ארצי, 2001, עמ' 368). תיעודם של רבים מנכסי המורשת הוורנקולרית נדרש לגישה זו. באמצעותה ניתן לקדם את שימור הנכס היום־יומי ולחזק קהילה ואת סיפורה הייחודי.

ארכיון אדריכלות ערבית: מקורס אקדמי למשאב ציבורי

רות ליברטי־שלו

ארכיון אדריכלות ערבית הוא פרויקט ייחודי שבמסגרתו סטודנטים מהפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון אוספים מידע היסטורי ופיזי על אודות המורשת האדריכלית הערבית בארץ מאמצע המאה ה-19 ועד ימינו. איסוף החומר מתבצע במהלך קורס סמסטרילי שבו הסטודנטים נחשפים לשיטות תיעוד ולמושגי יסוד דוגמת מסורת, מורשת, רגיונליזם, אדריכלות ורנקולרית ומודרניזם. מטרת הקורס היא למנף את תהליך הלימוד של הסטודנטים להרחבת גוף הידע העוסק בביטוייה הפיזיים של התרבות הערבית האזורית כנדבך מרכזי במורשת המקומית. תוצרי הקורס מצטרפים למאגר אינטרנטי המגיש לציבור הרחב את הידע שנצבר. הסקירה שלהלן מתארת את תהליך התגבשותו של הפרויקט, את מטרותיו ואת תוצריו עד כה. המאגר, בחסות החממה החברתית בטכניון, זמין באתר החממה.¹

מילות מפתח: ארכיון, אדריכלות ערבית, הטכניון, חממה חברתית

מבוא: האדריכלות היום-יומית ומאפייניה

"האינטראקציה בין אדם לסביבתו יוצרת תרבות, ומובילה להתפתחותן של מגוון תרבויות באמצעות אנשים שונים בסביבות שונות. אדריכלות ורנקולרית היא אחד מביטוייה הקונקרטיים של אינטראקציה זו" (פתחי, 1986, עמ' 69. תרגום שלי: רל"ש).² האדריכלות היום-יומית, הפונקציונלית וה"עממית" מרבה להופיע בשיח המורשת מאז המחצית השנייה של המאה ה-20, וביתר שאת במאה ה-21. אם נקבל את ההנחה שהסביבה העשויה ידי אדם, הנופית והבנויה, היא שיקוף פיזי של מכלול תהליכים תרבותיים וחברתיים, כלכליים וגיאוגרפיים, מדיניים ולאומיים, הרי האדריכלות ה"גבוהה" והאדריכלות ה"נמוכה" ממלאות בה תפקידים שונים.³ בעוד האדריכלות הגבוהה מייצגת לעיתים קרובות אירועים היסטוריים מכוננים וממוסדים - באופן ישיר ומכוון, או באופן עקיף ו"מצטבר", כפי שתאר אלויס ריגל במאמרו המכונן "פולחן המונומנט ההיסטורי" (Riegl, 1982) - הרי האדריכלות הפשוטה, ה"נמוכה", ה"ורנקולרית", נתפסת כתוצר של תהליכים התפתחותיים ושינויים ארוכים והדרגתיים.⁴ לעיתים קרובות היא משקפת מוסכמות חברתיות שנוצרו לאורך שנים ושגולגוליהן ניכרים גם בהווה. במרחב הכפרי הערבי ניתן למצוא את שרידיה של אדריכלות ורנקולרית כזו, ואילו בערים מעורבות דוגמת יפו וחיפה מופיעה הבנייה הערבית של ראשית המאה ה-20 כפסיפס מרתק של גבוה ונמוך, ממסדי ועממי, ייחודי וטיפוסי. זה לצד זה ניצבים ברחובותיהן של ערים אלה מבנים מפוארים וייחודיים ומבנים פשוטים וטיפוסיים, ויחדיו מציירים עבור חדי העין את סיפוריה של החברה העירונית הערבית בתחילת המאה ה-20 בין מסורת למודרנה. מרבית הבנייה הורנקולרית בארץ ערבית, וככזו היא נושא נוכח-נפקד במחקר, בשיח ובמציאות הישראלים. אין מנוס מלהודות בממד הפוליטי הנלווה לכל דיון במורשת זו, כיוון שבעצם קיומה החלקי, המבוזר ולעיתים ההרוס, היא מעידה על פערי הנרטיב באשר להתרחשויות העבר. האדריכלות של הממסדים הבריטי, הציוני

ואחריו הישראלי תועדה, נחקרה והונגשה במשך כל שנות המדינה, וחומרים על אודותיה ועל אודות האדריכלים והמהנדסים שיצרו אותה מצויים במגוון ארכיונים לאומיים ומקומיים ברחבי הארץ. כל אלה מהווים כר פורה להמשך המחקר, ומקבעים את ערכיה וחשיבותה של מורשת זו. לעומתה, המורשת הבנויה הערבית נותרה בשוליים, הרחק ממוקדי העניין של הממסדים האקדמיים והתכנוניים כאחד. ניסיונות לתעד או לשמר מורשת זו מוזמנים לנו, אנשי המקצוע, שורה של אתגרים הנובעים מחוסר היכרות והבנה וממיעוט המידע הקיים והזמין - הן על היבטיה הפיזיים והחומריים, הן על מקורותיה התרבותיים. חילופי האוכלוסין שהתלוו לשנים שלפני הקמתה של מדינת ישראל ואחריה העמיקו את הנתק בין העבר להווה, ובמקרים רבים יצרו מרחק, פיזי ותרבותי, בין הקהילות שיצרו את המבנים והאתרים המדוברים לבין האוכלוסיות המתגוררות במבנים אלה כיום.

ארכיון אדריכלות ערבית: הקורס

חשובות על יצירת קורס אקדמי שיהיה, יתעד, ייתן פשר וינגיש את האדריכלות הערבית הסובבת אותנו עלו במהלך השנים בדעתם של רבים מהמרצים ומנחי הסטודיו בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון. בקרב אלה שנגעו במסגרת הוראתם בפקולטה באתרים ערביים נטושים או שכוחים הועלה גם הרעיון למנף את המסגרת האקדמית להקנייתם של כישורי תיעוד, מחקר וניתוח, וכקטליזטור להקמתו של מסד נתונים נגיש. מחשבות אלה קיבלו דחיפה בשנת 2013, עם הקמתו של נתיב ייעודי לשימור המורשת הבנויה בפקולטה, ועם ייסודה בשנת 2015 של החממה החברתית בטכניון ופרסום "קול קורא" של המל"ג לקורסים משלבי עשייה למגזר הערבי. הקורס התקיים לראשונה בשנת 2016,⁵ במתכונת ניסיונית ובתמיכת המל"ג, בד בבד עם סטודיו שעסק בבוסתן כיאט בחיפה. מטרת הקורס הוגדרה אז "להאיר את הקשרים בין היסטוריה, תרבות, חברה, זיכרון ומקום". לאור מטרה זו הסטודנטים התבקשו לבחור אתר

¹ <https://socialhub.technion.ac.il/arabic-architecture-archiv/>

² "The result of the human-environment interaction constitutes culture and has led to the development of a multitude of cultures by different people in different environments. Vernacular architecture is one of the most concrete manifestations of this interaction". (Fathy, 1986: 69)

³ ההבחנה בין אדריכלות "גבוהה" ל"נמוכה", גם אם היא נחשבת כיום למושגית, נמצאת בבסיס ההגדרה של הורנקולריות, ומשפיעה על האופן שבו נתפסת אדריכלות זאת גם כיום. דיכוטומיה זו היא גם במידה רבה הגורם להיעדרותה של האדריכלות הורנקולרית מהשיח האדריכלי עד שלהי המאה ה-19.

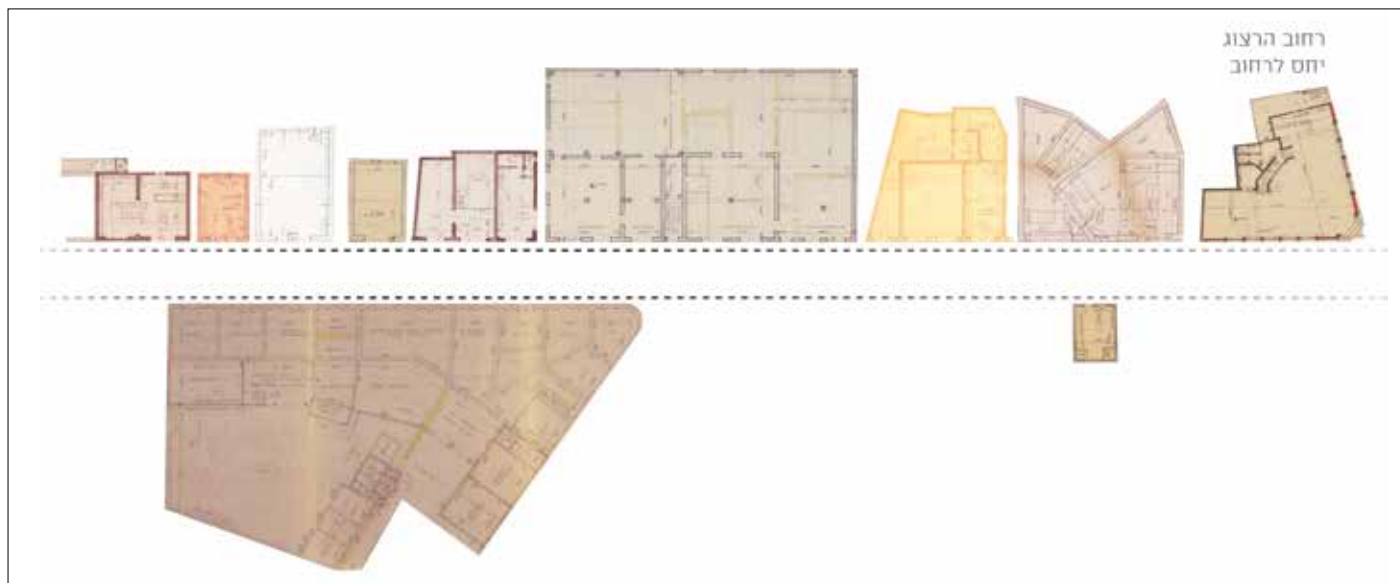
⁴ יצוין כי משמעותו של המונח "אדריכלות ורנקולרית" זוכה לפרשנויות שונות, אשר מדגישות היבטים שונים של התופעה. ראו למשל הגדרת מכוון גטי, המדגישה את הפונקציונליות, המקומיות והיעדר הימרות התכנונית (<https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat>), לעומת הגדרת המילון הארכיטקטוני של פנגוויין, המדגיש בנייה על פי תבנית מסורתית (Fleming, Honour & Pevsner, 1991, p. 465).

⁵ הבניית הקורס ופנייה לקול הקורא של המל"ג: אדד' רות ליברטי-שלו; ייעוץ: פרופ' רחל קלוש, מייסדת החממה החברתית; מרצות: ד"ר נטע פניגר ואדד' רות ליברטי-שלו; ליווי אדמיניסטרטיבי: רותי דונג, רכזת החממה החברתית; עיבוד עבודות לאתר: ד"ר נטע פניגר והסטודנטית שאדן חאמד.

במרחב המקומי, ומציעים אפשרויות שונות לקריאת מקורותיה של האדריכלות העירונית בארץ, הערבית והיהודית כאחת. אף שהפוטנציאל העצום של הקורס ככלי להידברות בין האקדמיה לבין קהילות המבקשות להנכיח את עברן ולהופכו לחלק מעתידן היה ברור, באותה עת לא היה בידינו המנגנון שיאפשר להנגיש את תוצרי הקורס ברמה אחידה על גבי פלטפורמה ציבורית. לאור זאת, כשנפתח הקורס שנית בשנת 2019 בשם "ארכיון אדריכלות ערבית"⁶ הוגדרו מחדש מבנהו ומטרותיו, והפעם הוחלט כי הקורס יתמקד במורשת האדריכלית הערבית במרחב הגיאוגרפי המקומי מאמצע המאה ה-19 ואילך. תקופה זו מתאפיינת בהליכים מואצים של מודרניזציה, הן בזירה החברתית-תרבותית הן בטכנולוגיות ובחומרי הבנייה. מטרת הקורס נוסחה מחדש: "להכיר ולהרחיב את גוף הידע העוסק בביטוייה הפיזיים של התרבות הערבית כנדבך מרכזי במורשת המקומית, לפתח את גוף הידע החסר באמצעות ייצור ידע ממקורות ראשוניים ומשניים, ולהנגישו כחלק מ'ארכיון' של אדריכלות ערבית מקומית". כדי לספק לסטודנטים ידע בסיסי על האזור ועל תחום הידע הוחלט לגבות את המפגש עם האתרים הספציפיים בכמה הרצאות מבוא על האימפריה העות'מאנית, תקופת המנדט הבריטי ותקופת ראשית המדינה; מושגי יסוד כגון מסורת, רגיונליזם, אדריכלות ורנאולרית ומודרניזם ערבי, העיר האסלאמית ואוריינטליזם נדונו בקצרה. היריעה הגיאוגרפית הורחבה להיכרות ראשונית עם אדריכלות שנוצרה במזרח התיכון וסביב הים התיכון בכלל, ובאזור "א-שאם" (הלבנט הצפוני) בפרט - כל אלה כחלק ממערך של מסורות ומעברי ידע. עם פתיחת ההרשמה לקורס בינואר 2019 התברר שהוא מעורר עניין

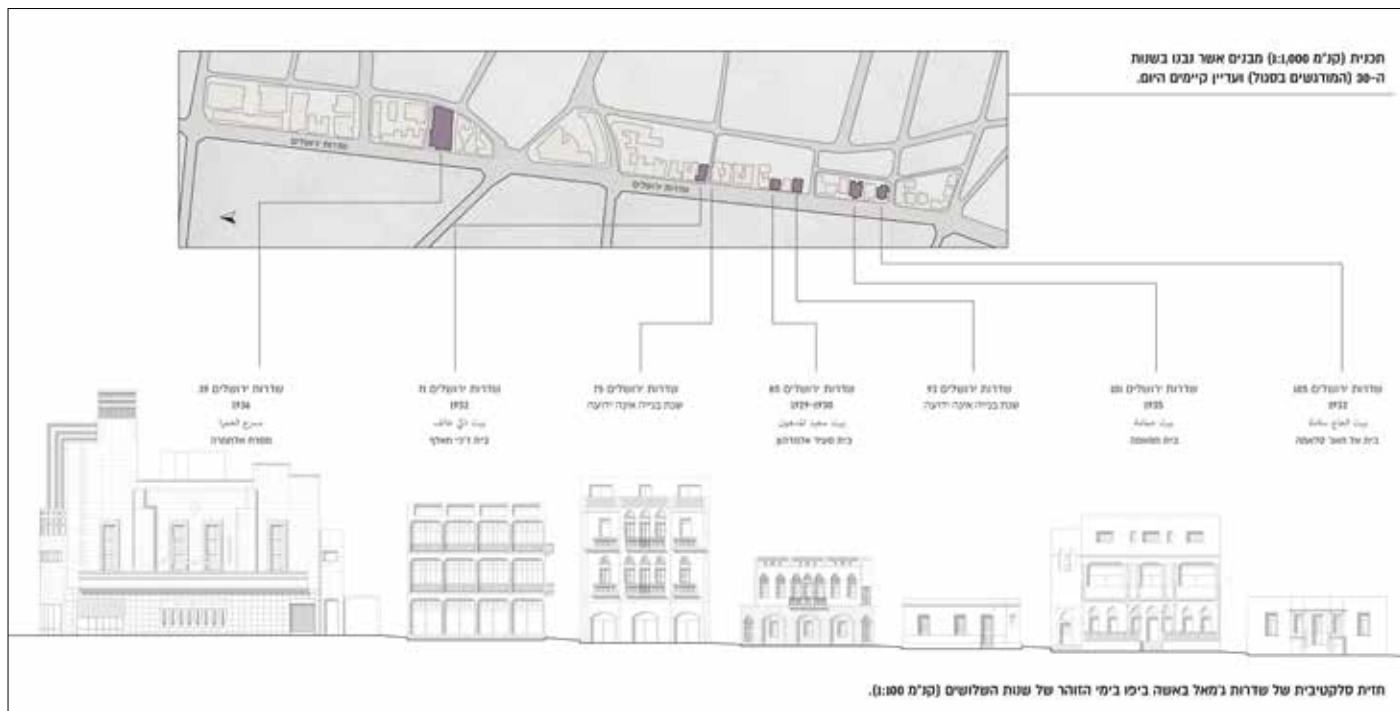
בנוי מתוך רשימה נתונה של אתרי מורשת ערבית בצפון הארץ, ולאסוף על אודותיו חומרים "רשמיים" דוגמת מפות, תצלומים, ספרות ומסמכי ארכיון, לצד חומרים מזדמנים דוגמת ראיונות עם תושבים ותיקים בסביבה. הקורס עודד את המשתתפים/ות להציע גם אתרים בסביבת מגוריהם. כך למשל, סטודנטית תושבת קלנסווה בחרה במסגד **עלי בן אבי טאלב** שביישובה. ההנחה הייתה שבשל הקושי המובנה בקריאה ובהבנה של משמעותם של אתרים שהתיעוד הקיים על אודותיהם דל, הצירוף של מידע "סובייקטיבי" אל המידע ה"אובייקטיבי" (היסטורי, טיפולוגי, טכנולוגי וגיאוגרפי) הוא שיאפשר את פרשנות האתרים ואת הבנת הערכים הסובייקטיביים המגולמים בהם.

הקורס הראשון הניב עבודות מרתקות. העבודות התבססו על חומרים ראשוניים דוגמת ראיונות עם מכרים וקרובים, תצלומים מאוספים משפחתיים, ומסמכים שנחשפו בזכות היכרות אישיות של סטודנטים שחקרו אתרים ביישובים שבהם גדלו. נוסף על כך התגלה המפגש עם הריבוד התרבותי האופייני למרחבי המורשת הערבית הנטועים בנוף הישראלי כבעל ערך רב לחינוכם המקצועי של הסטודנטים המבקשים להתמקד בשימור. מרבית האתרים שתועדו באותו סבב ראשון היו כאלה שניתן להגדירם כוורנקולריים: נטועים בסביבה כפרית, עושים שימוש בטכנולוגיות המסורתית המקומיות של בנייה באבן, טיפוסיים ופשוטים, שתוכננו ללא אדריכל או מעצב. במרחב האורבני נחקרו גם אתרים עירוניים במובהק, שלא בהכרח מתיישבים עם הזיהוי הוורנקולרי. אתרים אלה (למשל **בית סרוגי בנצרת**) מעוררים ביתר שאת שאלות בדבר הקשרים הגלויים והסמויים בין מסורת לקדמה ובין טכנולוגיה למוסכמות אסתטיות

איור 1. ליליא אבו-עביד ומרים זעורה: ספת רחוב הרצוג בלוד, מורכבת מתוכניות מתוך בקשות להיתר להתערבות במבנים משנות השלושים-ארבעים. ניתן לראות את האופן שבו יוצרים המבנים דופן דו-ממדית רציפה של קיר צמוד רחוב עם הפרדה חדה בין הפנים לרחוב. מתוך "אל-לד בין שכבות הזמן". מקור: אתר ארכיון אדריכלות ערבית

⁶ מרצה: אדר' רות ליברטי-שלו; ליווי אדמיניסטרטיבי: רותי דונג, רכזת החממה החברתית; עוזרות הוראה: שאדן חאמד וג'וד ג'באלי; בניית האתר ועיצובו: עמית צדיק מטעם החממה החברתית הטכניון.

איור 2. הגא עואד ויחיא אברויא: חזית סלקטיבית של שדרות ג'מאל באשה ביפו בימי הזוהר של שנות השלושים (ק"מ 1:100). מתוך "רחוב ג'מאל באשה". מקור: אתר ארכיון אדריכלות ערבית

העבודות נערכו בפורמט אחד, כך שעושר ומגוון האתרים והסוגיות חולקים מבנה ורצף משותפים, מעין "ארכיון" של דיונים תאורטיים ממוקדי אתר.

מכלול העבודות הועלה לאתר החממה החברתית בטכניון, וכיום הוא נגיש לכול. האתרים שנחקרו מזוהים על גבי מפת מפתח אינטראקטיבית המובילה לעמוד המוקדש לכל פרויקט, ובו קובצי PDF של העבודות בגרסה עברית ובגרסה ערבית.⁷ שיטוט בין תוצרי הקורס שהועלו לאתר מעורר שאלות ומחשבות על המרחב שאנו חיים בו ועל האופן שבו הוא נחשף, נצפה ומובן על ידי ילידי שנות התשעים; דור שמתקשה לזהות ביישוב הפלסטיני העכשווי, או במרחב הפתוח הכאוטי הסובב את כולנו, את ביטוייהן הארכיטקטוניים של התרבות והמסורת המקומיות, ואת ערכן של אלה בהתוויית תהליכים מקיימים של חידוש ושיקום.

סיכום

סד הנתונים שהוקם בטכניון עתיד לגדול ולהתעשר עם כל מחזור לומדים נוסף. אין ספק שעבודות הסטודנטים ירחיבו ויעמיקו את ההיכרות של אדריכלי העתיד עם מאפייניה וערכיה של האדריכלות

רב בקרב תלמידי/ות הפקולטה לארכיטקטורה, ובייחוד בקרב תלמידים ערבים משנה ג'. 24 הנרשמים חולקו לצמדים, וכל צמד התמקד באתר נבחר. כל האתרים היו רחובות ראשיים בערים ערביות בינוניות, רחובות שבעבר היו הרחוב הראשי של כפר, או רחובות בשוליה של העיר. כל עבודה מיקדה שאלה הנוגעת לסוגיה היסטורית-תרבותית באמצעות "קריאה" של האובייקט או המרחב הפיזי שבו עסקה. כך למשל, עבודתן של הסטודנטיות מרים זערורה ולילא אבר'עביד עסקה במקורות ההשפעה על הבנייה לאורכו של **רחוב הרצוג בעיר לוד** (איור 1) ותהתה אם היו אלה הארכיטקטורה הוורנקולרית של העיר העות'מאנית, או תפיסות מודרניסטיות בנות התקופה; עבודתם של יחיא אברויא והגא עואד על **שדרות ג'מאל באשה ביפו (כיום שדרות ירושלים)** חיפשה את עקבות העירוניות הערבית התוססת של שנות השלושים ביפו באמצעות ייצור של חזית סלקטיבית של מבני התקופה ששרדו ברחוב (איור 2); אור שמואל ואלון כץ בחנו את האלמנטים האדריכליים החוזרים על עצמם בחיפוי חזיתות **רחוב ג'בור יוסף ג'בור בשפרעם**, ואת הקשרים בין חומר, טכנולוגיה ומשמעות תרבותית המשתקפים דרכם (איור 3); דימה עבדו ורנאד ד'ב עסקו ב**רחוב שיבת ציון** על תוואי חומת העיר ההיסטורית של חיפה, כגבול ממשי ודמיוני בעיר (איור 4).

⁷ ראו <https://socialhub.technion.ac.il/arabic-architecture-archiv/>

קטלוג חיפויים

תקופה

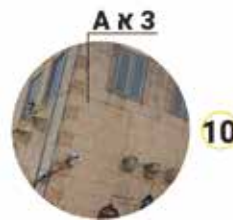
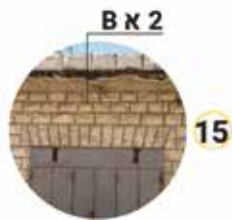
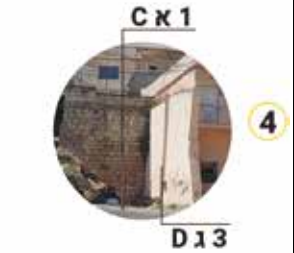
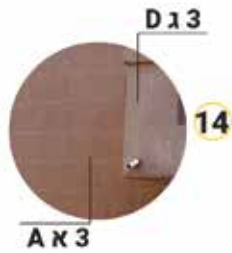
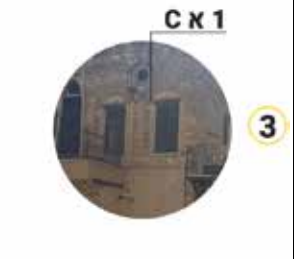
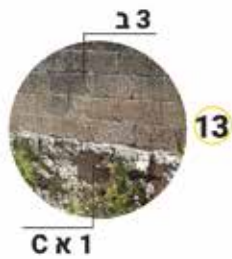
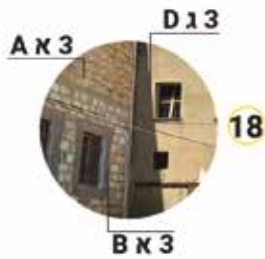
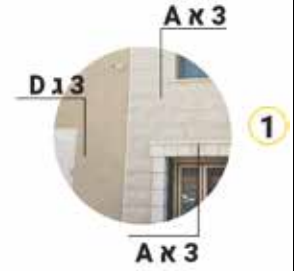
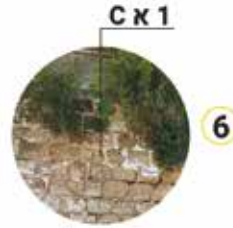
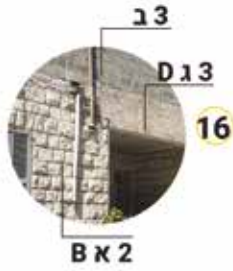
- 1 עות'מאני
- 2 מנדטורי
- 3 מודרני

חומר

- א אבן
- ב בלוק
- ג טיח
- ד קרמיקה

טכנולוגית בניה

- A בניה בבטון
- חיפוי יבש
- B בניה בבטון
- חיפוי רטוב
- C בניה באבן
- D בניה בבטון

איור 3. אור שמואל ואלון כץ: קטלוג חיפויים ברחוב ג'בור יוסף ג'בור בחתך תקופה וטכנולוגיה. מתוך "שפרעם - רחוב ג'בור יוסף ג'בור". מקור: אתר ארכיון אדריכלות ערבית

איור 4. דימה עבדו ורנאד דיב: דיב - חומת העיר בתוואי רחוב שיבת ציון כגבול ממשי ומדומיין בין חלקי העיר חיפה, סוף המאה ה-19 (קולאד'). מתוך "גבול מדומיין". מקור: אתר ארכיון אדריכלות ערבית

* אדרי' רות ליברטי-שלו היא מרצה ומנחה בטכניון מאז 2006. בשנים 2012-2016 עמדה בראש תוכנית המאסטר בשימור מבנים של הטכניון, ומאז 2016 היא מכהנת כראש הנתיב למורשת שימור והתחדשות בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון. כאדריכלית שימור פעילה, כחוקרת וכמרצה היא מרבה לעסוק באתרי מורשת ערביים, ומאמרים פרי עטה בנושאים אלה מתפרסמים מעת לעת. בשנת 2015 יצרה את התשתית התיעודית והמחקרית לארכיון אדריכלות ערבית, והיא מובילה את הקורס מאז.

rlshalev@gmail.com

הערבית הסובבת אותנו. אך חשוב לא פחות, הציבור הרחב שביקר באתר האינטרנט יוכל לפגוש דרכו את הריבוד התרבותי המובנה בסביבה הבנויה הישראלית, ואת חשיבות מכלול ורצף הנדבכים ההיסטוריים להבנת העבר ולעיצוב פניה העתידיים של הסביבה הפיזית שאנו חיים בה. אנו, האמונים על ההוראה בטכניון ועל יצירת הקורס והארכיון, מקווים כי ארכיון אדריכלות ערבית יאיר בפני יוצרי האתר ומבקריו - אנשי מקצוע, מקבלי החלטות ותושבים מקומיים - את חשיבותם של אתרי המורשת שבקרבת מגוריהם, וכך יקדם אפשרויות חדשות לשיקומם ולהשמתם לצורכי הקהילה.

בן ארצי, י' (2001). דרכים וכיוונים בחקר ארץ-ישראל ויישובה. **קתדרה**, 100, 376-361.

Fathy, H. (1986). *Natural energy and vernacular architecture: Principles and examples with reference to Hot Arid Cimates*. University of Chicago Press.

Fleming, J., Honour, H., & Pevsner, N. (1991 [1966]). *The Penguin dictionary of architecture* (4th ed.) Penguin Group.

Riegl, A. (1982 [1903]). The modern cult of monuments: Its character and its origin (Trans: K. Forster & D. Ghirardo). *Oppositions*, 25, 21-51.

Vernacular Architecture (n.d). in *The Getty Conservation Institute Art & Architecture Thesaurus*. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/>

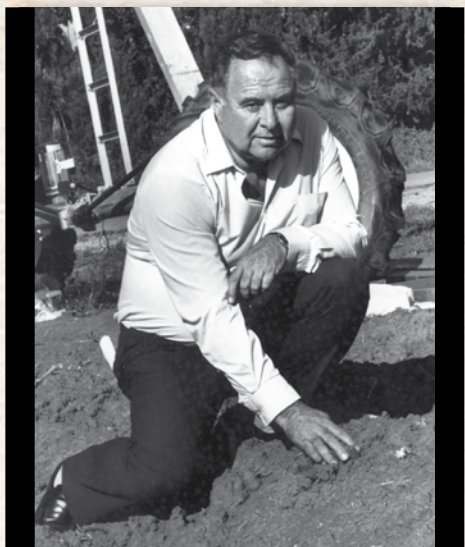
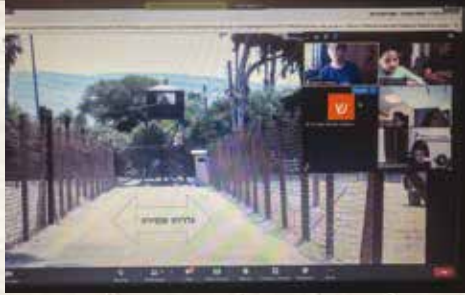
* עמוד 153: צילום סטריאוגרפי של רחוב דוד בירושלים, 1906. מקור: אוסף מריאן ס. קרסון, ספריית הקונגרס האמריקני

מורשת תרבות מוחשית בעידן של תמורות: מחלוקות, דילמות ופתרונות

רבים מכנים את שנת 2020, וכנראה יכנו כך גם את השנה שתבוא אחריה, 2021, "שנה אבודה" – שנה שהיה כדאי לדלג עליה. שנה זו מצטרפת לעידן של שינויי אקלים ולחצי פיתוח, וכך קורה שלצד הקשיים שהולידה מגפת הקורונה מתחדדות עוד יותר דילמות בתחומים שונים ומחייבות דיון והצגת פתרונות. מעמדה, תפקידה, שימושיה והישרדותה של מורשת התרבות המוחשית נכללים בדיון זה.

הדילמות הן חלק ממאפייניה של מורשת התרבות המוחשית ומתהליך קבלת ההחלטות בדבר אופן שימורה גם עבור הדורות הבאים. נכללים בהן תהליכי מיון ושיקולי העדפה, אופן השימור וההשמשה, הייצוב והשמירה מפני הידרדרות והחשש ממחיקתה של מורשת שאין לגביה הסכמה רחבה. בשנה האחרונה נוספו לדילמות הללו התלבטויות המתמקדות בניהול אתרי מורשת תרבות ובמאפייני הביקור והתיור בהם. כך למשל נדרשו פתרונות לצורך הגובר באמצעי המחשה דיגיטליים כדי לתייר באתרי מורשת, לפנות לקהל מקומי ולהתאים את מאפייני הביקור לצרכיו.

אתרים – המגזין 11 מבקש להציג דילמות ומחלוקות הנוגעות לשימור נכסי מורשת תרבות מוחשית בעידן של תמורות - את הדיון, את תהליך קבלת ההחלטות ואת הפתרונות האפשריים. אמנם גם בכל עשרת הגיליונות הקודמים של **אתרים – המגזין** הוצגו דילמות ומחלוקות, אלא שאלה התמקדו בהשמשת הנכס לפעילות כלשהי, ובאופן השימור. **אתרים – המגזין 11** יתמקד בדילמות ובמחלוקות שהזמן גרמן: דילמות בנושאי חינוך וביקור באתרי מורשת בעת אירוע לא צפוי, כפי שקרה במהלך מגפת הקורונה; חששות משינויי אקלים; ומחלוקות המתעוררות בעקבות שינויים חברתיים ותרבותיים.

יהודה דקל, יליד 1929, בן לראשוני הרצליה, לוחם פלמ"ח מהגדוד השלישי בחטיבת יפתח, חבר הכשרת הצופים דפנה ומקימי קיבוץ יראון בגליל. לחם במלחמות ישראל וסיים שירותו במילואים כסגן אלוף, מג"ד שריון במלחמת יום הכיפורים. בוגר מקוה ישראל ומוסמך למדעי החקלאות של האוניברסיטה העברית. איש המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית במשך שנים רבות. מבוני חבל לכיש, ממתכני הנגב, ממפתחי חבלי ירושלים, גוש עציון והבקעה, הוביל את פיתוח התעשייה והתיירות בהתיישבות, יזם הקמת מערכת מחקר ופיתוח חקלאיים ושימש כמנכ"ל המחלקה להתיישבות בשנים 1981-1989 שבהן ניצח על מפעל ההתיישבות הכפרית בארץ.

כיהן כיושב ראש הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מחבר הספר "מצודת כ"ח - רעות תחת אש", המתעד את קרבות נבייטושע במלחמת העצמאות, מקום שבו נפלו רבים מרעיו. **מייסד "מוזיאון הרעות" וממדליקי המשואות של יום העצמאות** תשס"ו-2006 לכבוד מפתחי הנגב והגליל.

יהודה דקל נפטר בינואר 2008 לאחר התמודדות אמיצה עם מחלה קשה. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ומשפחת דקל חברו יחד והקימו מפעל להצנחת שמו ומורשתו - **"ספריית יהודה דקל"**.

"מגזין אתרים" מהווה חוליה נוספת בשרשרת הפרסומים של הספרייה לזכר יהודה דקל.